

TON BAETEN

Is christelijke hoop ongefundeerd?

Hoop en spiritualiteit in het pastoraat

VOORAF

De pastor staat aan het bed van een patiënt, die zojuist van de behandelende arts te horen heeft gekregen, dat hij ongeneeslijk ziek is en geen enkel toekomstperspectief meer heeft. De medicus heeft het laatste woord gesproken, een woord dat voor de patiënt een doodvonnis inhoudt. Nu wordt er van de pastor verwacht, dat hij woorden heeft die wel toekomstperspectief geven, geen biologisch perspectief, maar een perspectief van christelijke hoop. In eerste instantie zal de pastor deze woorden echter niet spreken, maar zwijgen en meeleven, begaan met de mens, die deze moeilijke boodschap te verwerken heeft en tot aanvaarding moet zien te komen.

EENZAAMHEID

De pastor zal zich er van bewust moeten zijn, dat de betreffende patiënt vanwege de negatieve medische boodschap in een nieuwe fase van zijn leven terechtkomt. Dit is een fase van vereenzaming. De patiënt is door de medische wetenschap opgegeven. Hij krijgt noch van de arts, noch van zijn naasten een bevestiging van zijn verdere leven. Hij staat eigenlijk al aan de andere kant van het leven, een kant die wij niet kennen en die Simone de Beauvoir 'een geanticipeerde dood' noemt.* In deze fase voelt de patiënt zich

*Simone de Beauvoir, *La vieillesse*, Parijs 1970

eenzaam, omdat er niemand om hem heen is, die dezelfde ervaring heeft. Hij is als het ware in een vacuüm terechtgekomen.

WANHOOP

Dit vacuüm werkt bij hem eerder wanhoop dan hoop in de hand. De banden met buiten worden afgesneden. In hem ontwikkelen zich gevoelens van opstandigheid, radeloosheid, moedeloosheid en van de zinloosheid van het bestaan. Er wordt niets meer verwacht, niets meer gehoopt. Er is een vijand zichtbaar geworden, die zich tegen hem opstelt, een vijand die de naam wanhoop draagt. Alles in hem is aan sterven toe. In deze toestand ligt een doodservaring of beter een vervroegde stervenservaring besloten; dit is de eerder genoemde geanticipeerde dood.

De pastor zal zich trachten in te leven in de gevoelens van de patiënt. Hij zal deze gevoelens eerder bevestigen dan ontkennen. Hij wil hem natuurlijk uit zijn isolement bevrijden, maar voelt zich onmachtig, omdat de patiënt zijn innerlijke strijd aan het strijden is. De pastor zou hem een slechte dienst bewijzen, als hij hem nu biologische hoop zou bieden; dat is valse hoop. Ook zal hij de naam 'God' niet in de mond nemen, omdat de patiënt op dat moment daarvoor waarschijnlijk niet ontvankelijk is. Hij moet afwachten, hoe de patiënt op de medische boodschap zal reageren.

MOGELIJKE REACTIES

De patiënt kan terecht komen in een doffe berusting. Zijn krachten zijn totaal uitgeblust. Wat er eventueel nog aan leven in hem aanwezig is, zal, zo weet hij nu zeker, vanzelf een keer ophouden. Hij laat alles gelaten over zich heen komen. Deze berusting zorgt er voor, dat hij verder vege-

teert, totdat het laatste restje levenskracht is uitgeblust. Hij overlijdt.

Een tweede reactie kan zijn, dat hij met een laatste krachtsinspanning aan de wanhoop een einde wil maken. Hij vraagt om een zachte dood (euthanasie), maar aan dit verzoek zitten vele complicaties, die geen onderwerp van dit verhaal zijn. Zorgvuldige palliatieve zorg wordt door velen als een goed alternatief gezien.

Een derde reactie kan een plotselinge regeneratie zijn. De patiënt aanvaardt in een toestand van onverklaarbare rust alles wat gebeurt. Hij gaat in die toestand de weg naar het einde. Dit gebeurt op psychisch niveau en er is nauwelijks een verklaring voor te geven. Het zou een vereiste kunnen zijn voor een 'religieuze oriëntering' op wat hem te wachten staat, op het heengaan uit dit leven. Het is *a priori* niet uitgesloten, dat een mens vanuit een diep doorleefd geloof spontaan tot deze regeneratie komt.

HOOP: EEN GEHEIM?

In deze ontredde van de patiënt en van de omstanders neemt de pastor een eigen plaats in. Hij moet hoop geven, waar geen hoop meer is. Over wat voor soort hoop spreken we dan? Zoals gezegd, zeker niet over de hoop binnen dit aardse bestaan, maar over een hoop, die de grenzen van dit aards bestaan overstijgt en die religieus van aard is.

Misschien is hoop altijd wel religieus van aard, zelfs als het binnenwereldlijke zaken betreft, omdat zij altijd gericht is op wat gewenst wordt, zonder dat men daar directe invloed op kan uitoefenen. Hopen speelt zich altijd af in het spanningsveld tussen het gemis van iets en de verwezenlijking daarvan. Hopen heeft wellicht altijd van doen met een geheim, dat ongrijpbaar is en geheimen spelen zich meestal af binnen een religieuze context.

GELOOF EN HOOP IN GEÏNDIVIDUALISEERDE TIJDEN

Om hoop te kunnen geven zal de pastor zelf een gelovig mens moeten zijn. Hij leeft vanuit het geloof, dat het aardse bestaan omhuld is door een diepere en bredere dimensie dan fysiek waarneembaar is. Vanuit dat geloof zal hij met de patiënt in gesprek moeten gaan. Geloof is dan geen overgeleverde leer, die aan de patiënt wordt opgelegd, zoals het instituut kerk dat doet. Het gaat hier om een persoonlijke beleving van dat geloof.

Daartoe zal hij met de patiënt een persoonlijke relatie moeten aangaan. Dat is de eerste hindernis, die hij moet nemen. Hoe komt die persoonlijke relatie tot stand? Misschien is juist die persoonlijke relatie de ‘verloren dimensie van het bestaan’, omdat iedereen opgesloten zit in zijn eigen onneembaar bastion. Individualisering is immers een gegeven van deze tijd. Zichzelf opgeven en toevertrouwen aan een ander is slechts mogelijk door het verlaten van dit bastion.

Pas als er een vertrouwensrelatie met de pastor ontstaat, kan er weerklank zijn, zodat de patiënt bekwaam wordt de christelijke boodschap van een persoonlijke God te aanvaarden. De patiënt zal wellicht in deze situatie juist de afwezigheid van God ervaren.

Dat, waarin hij vroeger van harte geloofde, wordt hem uit de handen geslagen. Zijn psychologische wanhoop wordt religieuze wanhoop. De pastor moet hem helpen de weg terug naar binnen te gaan om aan te komen bij de dragende grond van zijn en ons bestaan. Hij moet uitkomen bij een ‘Gij’, een Persoon die weliswaar voor ons een geheim blijft, maar die zichzelf genoemd heeft: ‘J H W H’, dat is ‘Ik zal er zijn voor u’ of Jezus Christus ‘Emmanuel’, dat is ‘God met ons’.

De pastor moet niet alleen getuige zijn van dat geheim, maar ook klankbord ervan. Of de patiënt zich openstelt voor een ontmoeting met deze God, blijft echter een vrije

beslissing van zijn kant. Pas als hij zich openstelt voor dit geheim kan er een regeneratie, een hergeboorte plaatsvinden, nu niet in psychologische, maar in religieuze zin.

RELIGIEUZE REGENERATIE

Niet zonder reden spreek ik over een hergeboorte in religieuze zin en niet over een hergeboorte in godsdienstige zin. De begrippen 'religie' en 'godsdienst' worden nog al eens met elkaar verward. Godsdienst heeft te maken met wat er in de kerk gebeurt, met tradities en voorschriften. Religie kan daar ook mee te maken hebben, maar dat hoeft niet. Religieus besef, een religieus verlangen kan losstaan van enige geïstitutionaliseerde godsdienst. Het heeft alles te maken met het aanwezig stellen van een werkelijkheid buiten de zintuigen om. Met een werkelijkheid, die wordt opgeroepen door een verlangen, dat in ontroering kan overgaan. Dan gelden geen wetten of voorschriften meer, maar dan is het de geest, de heilige Geest, die bezit neemt van de patiënt en hem over de grenzen van zijn wanhoop heen tilt.

Het is dus een wezenlijke taak van de pastor getuigenis af te leggen van deze persoonlijke God, die de ontmoeting zoekt in de persoon van de mens Jezus Christus. Hij is immers de deur waarlangs de mens toegang heeft tot de Eeuwige.

Het is niet het verstand dat de patiënt moet overtuigen, maar eerder het gevoel of nog liever de affectie. De pastor nodigt de patiënt uit voor een ontmoeting met de Eeuwige. Hij stelt hem een relatie voor, die nauwelijks onder woorden te brengen is. De kern van de hoop die de pastor overbrengt, is niet een iets, maar een Iemand – met een hoofdletter –, met wie de patiënt een relatie heeft.

Het is deze relatie, die door Jezus in de Schrift verwoord wordt. Hij spreekt over de ontmoeting met Hem bij het eindoordeel, waarbij de goeden en de slechten van elkaar gescheiden worden als schapen en bokken (Mt. 25, 31-46). De Kerk heeft in haar verkondiging in het verleden steeds de nadruk gelegd op dat oordeel of eerder nog op een – mogelijke – veroordeling. Dat riep angst op, terwijl de ontmoeting met de Heer Jezus vreugde zou moeten oproepen.

De spannende vraag bij deze ontmoeting is immers, of de mens door de Heer Jezus herkend wordt als de zijne. En het criterium voor deze herkenning is, of de mens Hem herkend heeft in de mens naast hem, met name de mens in nood. Ook al zou de inzet voor de mens in nood gering zijn geweest, dan is er in ieder geval een moment van herkenning geweest, dat door de Heer als zodanig gehonoreerd zal worden. Al was je geloof maar zo klein als een mosterdzaadje, zegt de Heer, het zal je aangerekend worden. Het is precies dat geloof, die hoop, die de pastor aan de patiënt moet overbrengen.

Voor de eenvoudige christen, die zijn alledaagse plicht heeft gedaan, is het oproepen van deze hoop de brug, waarover de mens van dit leven naar het leven van de toekomst moet gaan. Aan de andere kant van de brug staat, zoals iemand me eens zei, 'een Vriend die op je wacht'. 'Hij zal alle tranen uit je ogen afwissen, en de dood zal niet meer bestaan; geen rouw, geen geweent, geen smart zal er zijn, want al het oude is voorbij', zoals het Boek van de Openbaring zegt (21, 4). Hij zal hem binnenvoeren in de nieuwe Stad Jeruzalem, en hem uitnodigen aan zijn maaltijd.

Dan kan de pastor de zieke zalven, het sacrament, waarin de werkelijke tegenwoordigheid van de Heer onder tekens present wordt gesteld. Dan is hij de leidsman van de zieke door de poort van de dood naar zijn eeuwige glorie. De ziekenzalving – ik gebruik dit woord liever dan het tra-

ditionele en vaak afschrikkende woord ‘bedienen’ – beantwoordt op deze wijze aan zijn eigenlijke bedoeling en is geen automatisme meer.

RUST EN AANVAARDING

Als eenmaal de wonderlijke, geheimenissvolle realiteit van de relatie met de Eeuwige tot de patiënt is doorgedrongen, zal er een rust over hem komen, die hem tot aanvaarding brengt van het onvermijdelijke. Op dat moment worden de rollen zelfs omgekeerd. Niet de pastor is de hulpverlener, die troost komt brengen. De zieke wordt degene, die sterkte en kracht uitstraalt, omdat hij er zeker van is, dat hij veilig is in Gods handen. Hoe vaak komen mensen niet van een ziekbed terug, onder de indruk van de overgave van de zieke aan zijn lot, dat in feite geen noodlot meer blijkt te zijn?

De patiënt tot deze spirituele levenshouding brengen, waarin de hoop op de toekomst levende werkelijkheid wordt, lijkt een ideaal. Toch is het niet volledig te doorgronden, wat er zich in het innerlijk van een mens afspeelt. Zonder duidelijke tekenen kan een patiënt gevoelig zijn voor deze werkelijkheid.

In ieder geval zal de pastor uiterst gevoelig moeten zijn voor elk teken – hoe gering ook –, dat de patiënt geeft. Het geringste signaal zal hij als uitgangspunt moeten nemen om de hoop in hem op te wekken.

DE OMSTANDERS

De pastor is nog niet klaar, als de patiënt het onvermijdelijke heeft aanvaard. Hij zal ook met de omstanders in gesprek moeten gaan. Hij zal troostend bij hen aanwezig moeten zijn, juist omdat de toekomstige dood door de patiënt is aanvaard.

Troost heeft elementen in zich van bemoediging, maar ook van hoop en vertrouwen. Het woord 'troost' is etymologisch verwant met het woord 'trouw'. Als zij, de omstanders, ooit hun trouw tegenover de patiënt moeten bewijzen, dan is het nu, op het moment, dat hij het aardse leven zal verlaten. Ondanks hun verdriet zullen zij hem trouw terzijde moeten staan en hem moeten laten voelen, dat hij niet alleen is in zijn eenzame opgave. En hij, de patiënt, zal hen steunen om het komende verlies te dragen.

DE ARTS EN DE PASTOR

Is er een verschil tussen de hoop zoals die binnen de relatie tussen arts en patiënt tot uiting komt en de hoop binnen de pastorale begeleiding? Ik denk, dat het uitgangspunt van de arts en de pastor hier inderdaad verschillend is. De arts zal zijn hoop baseren op de prognose van de ziekte. De pastor zal zijn hoop baseren zowel op de medische prognose als op het gelovig vertrouwen van de patiënt. Als dit vertrouwen niet aanwezig is in de patiënt, zal hij trachten dit in hem op te roepen.

Daarbij zal het gebed een belangrijke rol kunnen spelen, omdat het gebed enerzijds beoogt kracht af te smeken om de ziekte te kunnen dragen en om genezing te vragen, anderzijds tot doel heeft in de patiënt de bereidheid op te roepen, om zich te voegen naar wat hem te wachten staat, of in religieuze termen gezegd, om zich te schikken naar Gods wil. Niet als zou God hem deze ziekte opleggen maar eerder omdat God van hem verlangt om tot aanvaarding te komen van hetgeen hem overkomt. De pastor moet het moment afwachten of oproepen, dat de patiënt in staat is om samen met hem te bidden. Aan een ziekbbed geforceerd tot gebed komen heeft geen zin. De patiënt moet er aan toe zijn en ertoe in staat zijn.

De pastor moet in alle situaties de personificatie van de hoop zijn. Deze hoop is niet ongefundeerd, omdat zij in de christelijke levensvisie verankerd ligt. Zoals de schrijver van de Hebreeënbrief het uitdrukt: ‘God heeft (twee) onherroepelijke daden gesteld, die het hem onmogelijk maken, om ons te bedriegen; voor ons die bij hem onze toevlucht zoeken, zijn ze dan ook een krachtige aansporing om ons vast te klampen aan de hoop op wat voor ons ligt. De hoop is het vaste en veilige anker voor onze ziel. Zij reikt tot achter het voorhangsel in het heiligdom, waarin Jezus voor ons als voorloper is binnengegaan, nu Hij voor eeuwig hogepriester is geworden op de wijze van Melchisedek’ (Hebr. 6, 18-20). Of om met Paulus te spreken: ‘Verdrukking leidt tot volharding, volharding tot beproefde deugd en die weer tot hoop. En de hoop wordt niet teleurgesteld, want Gods liefde is in ons hart uitgestort door de heilige Geest die ons werd geschonken’ (Rom. 5, 3-5).

Tenslotte een aansporing aan ons allen met de woorden van Petrus: ‘Weest altijd bereid tot verantwoording aan ieder die rekenschap vraagt van de hoop die in u leeft’ (1 Petr. 3, 15). Die verantwoording heb ik willen geven.